

RE'Y KARŞITLIĞINI BELİRLEMEDE ALAN AYRIMININ ÖNEMİ

Arif ULU (*)

Özet

Re'y-hadis tartışmaları ilk dönemlerden itibaren Müslümanların zihnini en fazla meşgul eden konulardan olmuştur. Bazı şahıslardan hem re'yi öven hem de yeren rivâyetler nakledilmektedir.

Bu makalede hem aşırı re'y karşıtı olarak takdim edilen bazı kişilerin söz ve tutumları, hem de re'y taraftarlarının önde gelenleri arasında zikredilen bazı şahısların aşırı re'y karşıtı ifade ve tutumları irdelenecektir. Bu nedenle öncelikle re'y-hadis tartışmalarında en ön planda olan bazı kişiler hakkında tespit edilen çelişkili bilgilerden bahsedilecek, ardından bu çelişkili bilgilerin nedenlerine ve tarihi süreçte sunulan muhtemel çözüm önerilene değinilecektir. Daha sonra ise, kaynaklarda re'y karşıtı olarak gösterilen kişilerin kendilerine nispet edilen bu tutumla örtüşmeyecek ifade ve hayat tarzları üzerinde durulacak en sonunda da bu çelişkileri çözümü sadedinde alan ayırımı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Re'y, Alan ayırımı

The Importance of Discrimination of Domains in Determination of Opinion/Re'y Opposite

Abstract

Opinion/Re'y-Hadith discussions had been one of the most occupied matters with Muslims' intellects from early periods. It has been narrated not only praising but also censuring words from some.

In this article, it's been dealt with words and acts of some persons presented as an extra opposed to opinion/re'y and others presented as an adherent of opinion/re'y too. Thus, it's been talked about contradictory information given for some person heading on debates of Hadith- Opinion/Re'y, then, referred to reasons of this contradictory information and presented historically proposals of solution. Later, it's been dealt with that words and acts of the person presented as an extra opposed to opinion/re'y don't correspond with this information and lastly discussed discrimination of domains in order to solve this contradictory information.

Key Words: Hadith, Opinion/Re'y, Discrimination of Domains

*) Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde çözümü bulunmayan bir probleme çözüm üretme konusunda ilk dönemlerden itibaren farklı iki temel yaklaşımın varlığı dikkati çekmektedir.

1- Hz. Peygamber'den sonra bazı sahâbîler karşılaştıkları problemler konusunda ya sessiz kalmış, ya da Hz. Peygamber'den gördükleri çözümü, problemi çözecek mahiyette olmasa da, aynen tekrarlamakla yetinmişlerdir.

2- Diğer bazıları ise, içinde buldukları şartları hesaba katarak çözüm üretme gayreti içerisinde olmuşlardır¹.

Sahabe döneminde olduğu gibi daha sonraki dönemde de problemlere çözüm üretmede bu iki yaklaşımın ana hatlarıyla tekrar edildiği gözlenmektedir. Nitekim bazı tâbîler, problemlere çözüm üretme gayreti içerisinde re'ye başvururken ya da çözümü bulunmayan bir meseleyi çözümü bulunmuş olana kıyas ederek problemi hallederken, bazıları bu yöntemlerle çözüm bulunmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Pratik alandaki bu ayrışma, teorik alana da yansımış ve kısaca re'y ve hadîs tartışmaları diye şöhret bulan tartışmalar süreci başlamıştır. Re'ye ve hadîse başvurma açısından Sahâbe arasında farklı yaklaşımlar olsa da problemlere çözüm üretme yöntemi ile ilgili olarak ciddi ilk ayrışmanın tâbiûn döneminde olduğunu söylemek mümkündür². Bu nedenle, re'y ve hadîs ekollerinin ortaya çıkması, pek çok araştırmacı tarafından tâbiûn döneminin en belirgin özelliklerinden biri sayılmıştır³. Sahabe ve tâbiûn döneminde görülen bu fikir ayrılığı, aradan henüz bir asır geçmeden doruk noktaya ulaşmış ve ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Re'y veya hadîsi savunanlar, sadece farklı bir yöntem takip etmekle kalmamış, kendileri gibi düşünmeyenleri de şiddetle eleştirmişlerdir.

Re'y-hadîs tartışmaları ilk dönemlerden itibaren Müslüman entelektüellerin zihnini en fazla meşgul eden konuların başında gelmiştir. Nitekim h. İkinci asrın ortalarından günümüze kadar telif edilen birçok eserde, konu hakkında değerlendirmelere şahit olmaktadır. Bu değerlendirmeler yapılırken doğal olarak kaynaklardaki rivâyetler esas alınmaktadır. Zaten tarihî konularla ilgili bu türlü bir araştırmanın başka bir kaynağı da neredeyse yoktur. Ancak bu değerlendirmelerin bir kısmında, özellikle kişilerin re'y taraftarlığı ya da karşıtlığına ilişkin olanlarında, bazı çelişkili bilgiler dikkati çekmektedir. Bazı şahıslardan hem re'yi öven hem de yeren rivâyetler nakledilmektedir. Bir kimsenin bir yandan re'y ile hüküm verirken, diğer taraftan re'y aleyhine sözler sarf etmesi mümkün olamayacağına göre, o halde ortada ciddi bir problem söz konusudur.

1) Kâsım b. Muhammed, Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin Hz. Peygamber döneminde de fetvalar verdiğini belirtmiştir. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu'l-Tabakâti'l-Kebîr*, Beyrut, ty, II, 335.

2) Apaydın, H. Yunus, "Nasları Anlamada Yetki ve Yöntem Sorunu (Genel Bir tasvir)", *Marife*, Kon-ya, 2002, sayı: 1, s. 12.

3) el-Hudârî Bey, Muhammed, *Târihu'l-Teşri'l-İslâmî*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1970, 9. bsk., s. 107-110; Sâlih, Muhammed Edîb, *Tefsîru'n-Nusûs fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1993, I, 92-93; Zeydan, Abdülkerim, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak, İstanbul, 1976, s. 211.

Tarihi süreç içerisinde bu önemli problemi fark eden alimler, çelişkili bilgileri yorumlayıp çözümlenmek için çaba harcamışlardır. Bazıları, bu ifade ya da tavrıdan birisinin uydurulmuş olabileceğini ileri sürerek problemi çözmeye çalışmışlarken, bazıları hakkında olumsuz sözler sarfedilen re'yin, Kur'an ve sünnet gibi asıllara zıt olan re'y olduğunu, aksi takdirde hiçbir alimin re'y kullanmaya karşı çıkamayacağını belirterek bu problemi çözmeyi amaçlamışlardır.

Bu konudaki çelişkili bilgileri gidermek için başka yorumlar da yapılmıştır. Biz bu yorumları, böylesine karmaşık bir problemi çözüme kavuşturmak için belirtilmiş muhtemel çözüm önerileri olarak görmekteyiz. İleride görüleceği gibi bu yorumların veya muhtemel çözüm önerilerinin her biri belli oranda çözüme katkı sağlayacak niteliktedir. Ancak bu muhtemel çözüm önerileri, özellikle re'ye dayanarak hüküm verdiği herkesçe malum bazı şahısların re'y aleyhine kendilerinden nakledilen ifadeleri çözmeye tamamen yetersiz kalmaktadır. Biz, muhtemel çözüm önerileri içerisinde fazlaca zikredilmeyen alan ayırımının bu konudaki problemi çözmeye önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Alan ayırımı tabiriyle de re'y karşıtı ifadelerin fikhî alanla mı yoksa itikâdî alanla mı ilgili olduğunun belirlenmesini kastetmekteyiz⁴.

Bu makalede hem aşırı re'y karşıtı olarak takdim edilen bazı kişilerin bu nitelermeyi doğrulamayacak söz ve tutumları, hem de re'y taraftarlarının önde gelenleri arasında zikredilen bazı şahısların bu tutumlarıyla örtüşmeyecek aşırı re'y karşıtı ifade ve tutumları irdelenecektir. Bu nedenle öncelikle re'y-hadis tartışmalarında en ön planda olan bazı kişiler hakkında tespit edilen çelişkili bilgilerden bahsedilecek, ardından bu çelişkili bilgilerin nedenlerine ve tarihi süreçte sunulan muhtemel çözüm önerilerine değinilecektir. Daha sonra ise, kaynaklarda re'y karşıtı olarak gösterilen kişilerin kendilerine nispet edilen bu tutumla örtüşmeyecek ifade ve hayat tarzları üzerinde durulacak en sonunda da bu çelişkileri çözmeye önemli bir adım olacağını öngördüğümüz alan ayırımı üzerinde durulacaktır.

I- Kişiler Hakkındaki Bilgilerdeki Önemli Çelişkiler

Re'y-hadis tartışmaları asırlar boyunca süren tartışmalardandır. Bu tartışmalarda tarihi süreç içerisinde öne çıkan pek çok isim olmuştur. Ancak bu isimlerin tamamının konuyla ilgili yaklaşımlarını bir makale çerçevesinde incelememiz mümkün olmayacağından, bu tartışmalarda sıkça atf yapılan bazı isimler tespit ettik. İncelememizi bu isim-

4) Re'yin sadece fıkıhta değil kelâmî alanda da kullanıldığına hem geçmişte hem de günümüzde dikkat çekenler olmuştur. Meselâ bkz. İbn Kuteybe, *Hadîs Müdâfaası*, çev. M. Hayri Kırbaoğlu, *Hadîs Müdâfaası*, çev. M. Hayri Kırbaoğlu, İstanbul, 1989, s. 58, 77, 124, 135; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arâb*, Beyrut, h. 1375, XIV, 300; Haçkalı, Abdurrahman, "Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y Ayrışması Fikhî mi, İtikâdî mi?", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2003, sayı: 2, s. 59-68. Bu çalışmalarda genel anlamda ehl-i hadis ehl-i re'y ayırımının itikâdî yönü olduğuna dikkat çekilmiş, kişilerle ilgili çelişkili bilgilerle fazla ilgilenilmemiştir. Mesela bunlardan İbn Kuteybe, konunun itikâdî yönüne dikkat çekmiş ancak, kişilerle ilgili çelişkili bilgilerle fazla ilgilenmediğinden, hakkındaki çelişkili bilgileri dikkate almadan Amir eş-Şurâhil eş-Şa'bi'yi (ö. 103/721) Irak'taki en katı re'y taraftarı olarak takdim etmiştir. (Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, tahk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Beyrut, 1988, s. 57) Bizim çalışmamızın bunlardan önemli bir farkı vardır. Biz çalışmamızda re'y-hadis tartışmalarında ön plana çıkan bazı isimlerin konu ile ilgili görüşlerinin detaylarını inceleyerek, çelişkileri tespit edecek ve bu çelişkiye ilişkin çözüm önerilerini tartışacağız.

lerden üzerinde yapacağız. Problemin kökenine ulaşmak amacıyla, seçtiğimiz şahısların re'y-hadis tartışmalarında ön planda olmalarının yanı sıra ilk dönemlerden de olmasına özen gösterdik. Bu kişilerin re'y konusundaki tutumlarını incelerken aynı zamanda kıyasla ilgili yaklaşımlarına da değineceğiz. Çünkü çözüm üretmede re'ye başvuranlar kıyasa da başvurdukları gibi, re'ye karşı olanlar kıyasa da karşı çıkmışlardır. Ayrıca, bazı alimler re'yi kıyastan daha kapsamlı görmüşlerken, Kirmânî gibi bazı alimler, her iki kavramı müteradif kabul etmişlerdir⁵.

Tarihi süreç boyunca re'y kullanımına en sert tepki veren kişi olarak, Amir eş-Şurâhil eş-Şa'bî (ö. 103/721) bilinmektedir. Nitekim İbn Ebî Leylâ gibi bazı alimlerin onun kıyas yapmadığını söylemelerinin yanı sıra⁶, re'ye karşı belki tarihteki en ağır sözler de ona nispet edilmektedir. Mesela onun "Allah re'ycilere (er-re'yiyye) lânet etsin"⁷, bir başka rivâyete göre de "Allah eraeyteye lânet etsin!" dediği nakledilmektedir⁸. Re'y kullananların meseleleri sorgulama tarzını kastederek de "eraeyte, eraeyte (=şu konuda görüşün nedir?) sözünden daha çok beni kızdıran (nefret ettiğim) bir söz yoktur" dediği rivâyet edilmiştir⁹. Kıyas yapanlara da onun; "Siz eserleri (âsar) terkedip kıyasa başvurduğunuz zaman helâk oldunuz" şeklinde seslendiği rivâyet edilmiştir¹⁰.

eş-Şa'bî kendisini dinleyen öğrencilerine: "(Re'y kullananların) Hz. Peygamber'in ashabından anlattıkları şeyi al! Kendi re'y ve görüşleriyle söylediklerine gelince, onların üzerine işe! (diğer rivâyette tuvalete at)" diye tavsiyede bulunduğu söylenmektedir¹¹. eş-Şa'bî'nin kıyasa sövmüş olduğunu nakleden İbn Kuteybe¹² (ö. 276/889) onun Iraklılar arasında re'y ve kıyası en sert biçimde eleştiren kişi olduğunu belirtmiştir¹³.

- 5) İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, tahk. M. Fuad Abdalbâkî-Muhibbuddin el-Hatîb, Beyrut, h. 1379, XIII, 291.
- 6) Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, I, 184.
- 7) el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Edebu'l-Kâdî*, tahk. Muhyî Hilâl es-Serahân, Matbatu'l-İrşad, Bağdad, 1971, I, 582.
- 8) İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (II mücellede VII cilt), Mısır, h. 1347, VI, 49; İbnu'l-Kayyim Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *l'İlmu'l-Muvakkâtîn an Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1973, I, 73.
- 9) ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman, *es-Sunen*, Mukaddime, 22 (I, 59, no: 199) İstanbul, 1992; İbn Abdîlber, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty, II, 146; Başka bir rivâyete göre ise "Allah eraeyte'ye lanet etsin" demiştir. Bkz. İbnu'l-Kayyim, *a.g.e.*, I, 73.
- 10) İbn Abdîlber, *Câmi*, II, 137.
- 11) Ma'mer b. Râid, *el-Câmi*, (Abdurrazzâk'ın Musannef'i içerisinde) XI, 256 (20476); İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 57; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî*, tahk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, h. 1403, II, 190; a.mlf, *Şerafu Ashâbi'l-Hadis*, tahk. M. Saîd Hatiboğlu, Ankara, 1991, s. 74; İbn Abdîlber, *Câmi*, II, 32; İbn Hazm, *el-İhkâm*, VI, 55; İbnu'l-Kayyim, I, 73; IV, 152, ed-Dârimî, "Hz. Peygamber'in ashabı" kısmının "Hz. Peygamber" şeklinde nakletmektedir. Bkz. ed-Dârimî, *Mukaddime*, 23 (I, 60, no: 206).
- 12) eş-Şa'bî'nin kıyasa sövdüğü denilen ifadeleri İbn Kuteybe'nin *Te'vil*'inin elimizdeki baskısında ilginç şekilde (...) işaretleriyle geçirilmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 57; Krş. *Hadis Müdafası*, s. 134; İbn Abdîlber, *Câmi*, II, 76.
- 13) İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 57.

Ayrıca eş-Şa'bi'nin, kendisine nikahla ilgili bir soru soran Sâlih b. Muslim'in yüzüne bakarak, "Sana kendi re'yimi söylersem üzerine bevlet!" dediği nakledilmektedir¹⁴.

eş-Şa'bi'nin "Cehaletin ilim, ilmin de cehalet olmasına az kaldı" dediği, ona, bu nasıl olur? diye sorulduğunda da, "Biz Peygamber'den gelenlere ve sahâbeden nakledilenlere uyarız; bir takım insanlar ise bunlardan başka bir şeye uyarlar ki, o da kıyastır" dediği nakledilmektedir¹⁵.

Rivâyete göre eş-Şa'bi'ye (ö. 103/721) bir adam gelip bir şey sorar. O da "Bu konuda İbn Mes'ûd şöyle şöyle dedi" der. Adam "Bana kendi re'yini söyle" deyince eş-Şa'bi: "Ne tuhaf adam! Ben kendisine İbn Mes'ûd'dan haber veriyorum, o ise benim re'yimi soruyor. Benim nazarımda dñim kendi görüşümü söylememden daha üstündür. Vallahi bir şarkı söylemem sana kendi re'yimi söylememden daha hayırlıdır" der¹⁶. Yine kendisine soru yönelten bir kişi re'yinle cevap ver dediğinde eş-Şa'bi'nin, re'yimi ne yapacağını (boş ver) dediği nakledilmiştir¹⁷.

Buraya kadar onunla ilgili naklettiğimiz bilgilere bakıldığında eş-Şa'bi'nin aşırı re'y ve kıyas karşıtı olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak, ondan re'y ve kıyası mutlak olarak kötüleyici bu tür nakiller yapılmasına karşın, onun bazı ifadelerinin bu aşırı tutumuyla çok da örtüşmediğini görmekteyiz. Nitekim o "Sığırın zekâtında kırkı aşınca kıyası esas alırız"¹⁸ derken bu konuda kıyasla hareket edeceğini belirtmiştir. Yine ona göre yargılama sırasında muhkem ayet, uyulan sünnet ve içtihat ürünü re'y olmak üzere üç şeye dayanılması gerekmektedir¹⁹.

Bazı rivâyetlerde zaman zaman ona 'eraeyte' lafzıyla kanaatini öğrenmek için sorular yöneltildiği, onun da bunları cevapladığı nakledilmektedir²⁰. Hatta bir defasında re'yi ile verdiği hükümden sonra onun "İsabet mi, yoksa hata mı ettim bilemiyorum" dediği nakledilmiştir²¹. Eğer söylenildiği gibi eş-Şa'bi katı bir re'y karşıtı olsa bu soruları garip karşılayarak cevaplamaması gerekirdi.

Bunlara ilaveten bazı rivâyetlerde ise onun akli kullanmanın öneminden bahsettiği, re'y sahibi olmamayı bir eksiklik olarak nitelendirdiği ve böyle eksik bir yönü olan alim-

14) el-Hatîb, *Şerafu Ashâbi'l-Hadîs*, s. 74; İbn Hazm, *el-Ihkâm*, VI, 52; İbnu'l-Kayyim, I, 73.

15) el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 184; İbnu'l-Kayyim, I, 257.

16) ed-Dârimî, *Mukaddime*, 17 (I, 45, no: 109); İbnu'l-Kayyim, I, 257. Rivâyetteki bazı farklılıklar için bkz. İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 76; el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 183;

17) İbn Sa'd, VI, 250.

18) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 66.

19) el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Matbaatu'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, byy, h. 1335, *el-Fusûl*, IV, 67; Benzer bir ifade Hz. Peygamber'in hadîsi olarak nakledilmiştir. bkz. Ebû Davud, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, el-Ferâiz, I (III, 306-307, no: 2885); İbn Mâce, *es-Sunen*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul, 1992, *Mukaddime*, 8 (I, 21, no: 54).

20) Örnek için bkz. Abdurrazzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, tahk. Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut, ty, VII, 247 (12999)

21) el-Cessâs, IV, 68.

den uzak durulması gerektiğini söylediği yer almaktadır²². Hatta onunla ilgili yapılmış bir tespite göre, re'ye dayanarak hüküm verilmesini içeren birçok haberin isnadında eş-Şa'bî yer almaktadır²³.

Onunla ilgili olarak, bazı kaynaklarda şöyle bir bilgi yer almaktadır: "İbrahim en-Ne-hâf (ö. 96/715) ve eş-Şa'bî kendi zamanlarında Kûfe ehlinin fakîhi ve müftisi idiler"²⁴. Bir fakihin re'y kullanmadan, sadece naslara dayanarak, verdiği hükümlerin yeni ortaya çıkan problemlerin çözümünde yeterli olması mümkün değildir. Yine o Ömer b. Abdilâzîz döneminde Kûfe'de kadılık makamına getirilmiştir²⁵. Bir hakim in re'yden kaçmasının adaleti dumura uğratacağı kesindir. Dolayısıyla sonraları ona atfedilen haberlerden ortaya çıkan tasvir, tarihi olarak doğru görünmemektedir²⁶.

Nitekim bazı alimler eş-Şa'bî'nin (19/640-103/721) fakihliğini ve kadılığını göz önünde bulundurmuş olacaklar ki ifadelerini ve tutumunu onunla ilgili genel kabulün aksi istikametinde yorumlamışlardır. Abdurrahman b. Ebî Hâtîm'e, eş-Şa'bî'nin Hz. Ali'den rivâyet ettiği ferâiz meselesi hakkında sorulunca, o şöyle demiştir: "Bana göre eş-Şa'bî bunu Ali'nin sözüne dayanarak kıyaslamıştır. Yoksa ben Ali'nin bu mesele üzerinde o kadar çok durduğunu zannetmiyorum"²⁷. Bu rivâyetten İbn Ebî Hâtîm'in, eş-Şa'bî'nin kıyasla hüküm verdiğini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

el-Cessâs da eş-Şa'bî'nin aşırı re'y karşıtı olmayıp, aksine, hüküm verirken re'y kullandığından o kadar emindir ki, şöyle bir yargıda bulunabilmiştir: "Hammâd b. Ebî Süleyman ve Hakem b. Utbe ve (re'y ve kıyasa başvurduğu malum) sonraki diğer bazılarının kıyasa başvurduğunu bildiğimiz gibi eş-Şa'bî'nin de başvurduğunu öyle biliyoruz"²⁸. el-Cessâs, eş-Şa'bî'nin kıyasla haramın helal, helalin haram yapılacağı yönündeki ifadesini ve kıyasa başvurmadığı yolundaki rivâyetleri ise, onun her şeyde kıyası caiz görmediği şeklinde yorumlamakta ve şöyle devam etmektedir: "Biz de zaten her konuda kıyas câizdir demiyoruz. Kıyası yalnızca hakkında nas bulunmayan konularda câiz görüyoruz. O sadece nassın mübah saydığına haram, yahut haram saydığına helâl gösteren kıyasa karşı çıkmıştır. Çünkü eş-Şa'bî'nin ictihat ve kıyas konularındaki görüşü gizli kalmayacak kadar açıktır". el-Cessâs bu yorumlarını ifade ettiği yerde, şöyle ilginç bir de iddia ortaya atmaktadır: "Kûfe fâkihlerin çoğuna kıyas metodunu eş-Şa'bî ve akranları öğretmiştir"²⁹

22) el-Mizzî, Yûsuf b. Zekî Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl*, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1980, XIV, 36-37; ez-Zehabî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, tahk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, h. 1413, 9. bsk., IV, 307.

23) Bkz. Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev: Haluk Songur, İstanbul, 1999, s. 154.

24) ez-Zehabî, a.g.e., IV, 521; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, tahk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 1996, s. 38.

25) İbn Sa'd, VI, 252.

26) Ahmet Hasan, a.g.e., s. 155.

27) İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl (Takdime'tu'l-Ma'rife)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1952, VI, 324; el-Mizzî, Tehzîb, XIV, 36.

28) el-Cessâs, IV, 67.

29) el-Cessâs, ay.

Bir Hanefî alimi olan ve re'ye karşı olumlu tavrı bilinen el-Cessâs'ın, eş-Şa'bî ile ilgili yukarıda naklettiğimiz yorumlarına kuşkuyla yaklaşanlar olabilir. Ancak el-Cessâs onunla ilgili bu kanaatinde yalnız da değildir. Bir Malikî olan İbn Abdilberr de eş-Şa'bî ile ilgili olarak el-Cessâs'la aynı kanaati paylaşmakta ve eş-Şa'bî'yi, hakkında nas bulunmayan konularda re'yini ve kıyası kullanarak hüküm veren Kûfe ehli arasında zikretmektedir³⁰.

Kendisinden nakledilen bilgiler ve verdiği hükümler dikkate alındığında bizce de eş-Şa'bî'nin müfrit kıyas ve re'y karşıtı olduğunu söylemek mümkün değildir³¹.

Re'y kullanımına şiddetle karşı çıktığı söylenen ve neredeyse hiç re'y kullanmadığı belirtilen şahıslardan biri de İbn Sîrîn (ö. 110/728)'dir³². Onun "İlk kıyas yapan İblis'tir. Güneş ve aya ancak kıyas yapılarak ibadet edilmiştir" dediği nakledilmiştir³³.

İbn Sîrîn'e bir şey sorulduğu zaman "Bende bu konuda itham ettiğim re'yden başka bir bilgi yoktur" dermiş. "Bu konuda kendi re'yini söyle" denilince "Re'yimin sabit kalacağını bilsem söyledim; ancak bu gün bir görüşte yarın başka bir görüşte olup insanları evlerinde arama durumunda kalmaktan korkarım" diye karşılık vermiş³⁴.

Kaynaklarda yer alan bazı bilgilere göre, esere (rivâyetlere) bağlı kaldıkça insanların doğru yolda olacaklarını savunan İbn Sîrîn³⁵, naklettiği hadislerle ilgili olarak bir görüş belirtilmesine dahi karşı çıkmaktadır. Hadîs rivâyet edince orada bulunanlardan biri "fü-lân da şöyle şöyle dedi" deyince İbn Sîrîn "Ben sana Hz. Peygamber'den rivâyette bulunuyorum, sen 'fulân ve fulân şöyle şöyle dedi' diyorsun! Seninle ebediyyen konuşmayacağım" diyerek çok sert bir tepki göstermiştir³⁶.

Bununla birlikte İbn Sîrîn'in, Hz. Ebû Bekr'in problem çözme yöntemini, "Hz. Ebû Bekr, bir mesele ile karşılaştığında, hakkında Allah'ın Kitab'ında bir esasa (asl) ve sünnette de bir rivâyete (eser) rastlayamazsa reyîyle içtihad eder, sonra da 'bu benim re'yimdir, eğer doğruysa Allah'tan, yanlış ise bendendir. O zaman Allah'tan istiğfar dilerim' derdi" sözleriyle dile getirmektedir³⁷. Ebû Bekr'in yöntemini bu ifadelerle nakleden ve

30) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 62.

31) Bazı rivâyetlerde onun insanların en fakihi olduğu yer almıştır. Bkz. el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 34-35; ez-Zehabî, *Siyer*, IV, 299.

32) ed-Dârimî, *Mukaddime*, 17 (I, 45; no: 105); Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 360 (2517); el-Hatib, *el-Fakîh*, I, 185; el-Cessâs, IV, 62.

33) İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Âhâd ve'l-Âsâr*, tak. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1989, VII, 253 (35806); ed-Dârimî, *Mukaddime*, 22 (I, 58; no:195); el-Cessâs, , IV, 62; İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 76; el-Hatib, *el-Fakîh*, I, 185; İbn Hazm, *el-İhkâm*, VI-II, 32 (İbn Hazm rivâyetin başında diğer bazı eserlerde yer almayan 'kıyas kötü bir şeydir' anlamında bir cümle nakleder) ; İbnu'l-Kayyim, *I'lâm*, I, 254. İbn Şubrume'nin de aynı anlamda bir sözü olduğu nakledilmektedir. Bkz. İbnu'l-Kayyim, *I'lâm*, I, 257.

34) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 32.

35) ed-Dârimî, *Mukaddime*, 19 (I, 50, no: 142, 143).

36) ed-Dârimî, *Mukaddime*, 40 (I, 97; no: 447).

37) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 50-51.

üstelik sahâbenin uygulamalarına sıkı sıkıya bağlılığı bilinen birinin bu derece re'ye karşı olduğunu söylemek zordur.

Öte yandan, İbn Sîrîn'e nispet edilen, yukarıda naklettiğimiz "İlk kıyas yapan iblistir; güneş ve aya da ancak kıyas yoluyla tapılmıştır"³⁸ sözünü değerlendiren el-Cessâs'a göre İbn Sîrîn bu sözle, sahih temeller üzerine kurulmayan fâsid kıyasları kasdetmiştir; zira onun sahih kıyasları meşru' görmediğini sanmak doğru değildir³⁹.

İbn Sîrîn'nin yanı sıra Katâde (ö. 118/736) ve Mesrûk (ö. 63/682)'un da re'ye karşı sert ifadeleri kaynaklarda yer almaktadır. es-Serahsî, sahâbenin, tâbiûnun, sonraki din imamlarının ve salihlerin re'ye ile kıyasa cevaz verdiklerini belirttikten sonra söz konusu bu üç ismin kıyası kabul etmediklerini ifade eden rivâyetleri onlara atılmış bir iftira olarak nitелеmekte ve şöyle demektedir: "Şerîata hüküm koymanın bir yolu olarak kıyası Allah Rasûlü ve ashâbının kullandıklarına dair rivâyetler sabit olmuşken, bu zatların Hz. Peygamber ve ashâbına muhalefet kastı güttüklerini söylemek doğru olmaz"⁴⁰.

Re'ye karşı kendisinden pek çok olumsuz görüş nakledilenlerden biri de Mekkeli alimlerden Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732)'dır⁴¹. Kendisine sorulan bir soruya "bilmiyorum" diye cevap verince, "re'yle söylesen olmaz mı?" dediklerinde onun "reyimin yer yüzünde din kılınmasından Allah'dan haya ederim" diye karşılık verdiği rivâyet edilmiştir⁴².

Oysa Ahmed b. Hanbel, el-Hasan el-Basrî ve Atâ'yı tâbiûndan en fazla fetvâ veren iki kişi olarak tanıtmaktadır. Yine o, Atâ'nın Mekke'nin müftüsü olduğunu da ifade etmektedir⁴³.

Hakkındaki bu kanaatlerin dışında, eserlerde pek çok konuda Atâ'nın re'yelerine rastlamaktayız. Meselâ kaynaklarda yer aldığına göre bir gün Atâ, şehitlerin yıkandığını ve kefenlendiğini görmedim deyince talebesi İbn Cureyc: Peki, onların cenaze namazlarının nasıl kılınacağı hususunda ne dersin/re'ye de bulunursun? diye sormuş. Atâ da: Şehit olmayanlar üzerine nasıl namaz kılınyorsa, şehit olanlar üzerine de o şekilde namaz kılınır diye cevap vermiştir⁴⁴.

Ayrıca o, bir cenazenin gece vakti defnedilip edilemeyeceğine yönelik bir soruya, kendi re'ğine başvurarak, bunda bir sakınca olmadığını söylemiştir⁴⁵. Yine Atâ, emzir-

38) İbn Ebî Şeybe, VII, 253 (35806); ed-Dârimî, Mukaddime, 22 (I, 58; no:195); el-Cessâs, IV, 62; İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 76; el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 185; İbn Hazm, *el-İhkâm*, VIII, 32; İbnu'l-Kayyim, *I'lâm*, I, 254.

39) el-Cessâs, IV, 66.

40) es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usûlu's-Serahsî*, tahk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1973, II, 119.

41) ed-Dârimî, Mukaddime, 17 (I, 45, no: 108).

42) ed-Dârimî, Mukaddime, 17 (I, 45; no: 108).

43) es-Suyûtî Celâluddîn, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tahk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, 1989, II, 213.

44) Abdurrazzâk, V, 273.

45) Abdurrazzâk, III, 520 (6548).

me konusunda bir görüş belirtmiş, bunun üzerine İbn Cureyc (ö. 150/767) de merak ederek bu senin reyin midir? diye sorduğunda o “evet” diye cevap vermiştir⁴⁶.

Bu başlık altında buraya kadar verdiğimiz örneklerin hemen tamamı re'ye karşı çıktığı iddia edilenlerle ilgilidir. İşin daha ilginç, re'y kullandığı aşıkâr olan, eserlerde re'yi ile verdiği pek çok hüküm nakledilen bazı şahıslardan da re'yi kötileyen ifadelerin nakledilmiş olmasıdır.

Meselâ, “Re'y sahipleri sünnetin düşmanlarıdır. Onlar hadîsleri hıfzedemedikleri için re'yle hükmettiler; sonuçta hem kendileri sapıtılar hem de başkalarını sapıttılar”⁴⁷ ifadesi sahâbe arasında re'yi ile çokça hüküm veren Hz. Ömer'e⁴⁸ ve yine re'y konusunda onunla aynı tutumu sergileyen tâbiûndan İbrahim en-Nehaî'ye nispet edilmektedir⁴⁹.

İbrahim en-Nahaî'nin (ö. 96/715) re'ye karşı olumsuz tavır sergilediğiyle ilgili yalnızca bu rivâyet yoktur. Meselâ A'meş'in (ö. 147/764) onun hakkında “İbrahim kesinlikle reyî ile konuşmazdı” dediği de nakledilmektedir⁵⁰. Re'yi ile pek çok hüküm veren en-Nahaî için dahi böyle söylenilmesi ya da ondan re'yi kötileyici nakillerin yapılması, konunun dikkatli bir şekilde ele alınmasının ve nedenleri üzerinde çalışılmasının gerekliliğini göstermektedir.

2- Çelişkili Bilgilerin Muhtemel Nedenleri

Re'y-hadis tartışmalarında, özellikle kişilerin re'y taraftarlığı ya da karşıtlığı konusunda yer alan bilgilerdeki çelişkileri çözümlmek için çeşitli yorumlar yapılmıştır. Biz bunları muhtemel çözüm önerileri diye isimlendirmiştik. Bunlardan önemli gördüklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz.

1- Re'y karşıtları, re'yi ile hüküm verdiği herkesçe bilinen, güvenilir kimselere re'yi kötileyici tarzda ifadeler nispet ederek, re'y-hadîs tartışmalarında üstünlük sağlayacaklarını düşünmüş olabilirler. Daha açık ifade ile, re'y karşıtları bunları düzmece bir isnadla re'yi ile hüküm vermiş olan önemli simalara nispet etmiş olabilirler. Çünkü sahâbe döneminden itibaren re'yi ile hüküm verdiği herkesçe malum kişilerden re'yi kötileyici tarzda ifadeler nakledilmiştir. Örneğin, re'yle hüküm verdikleri bilinen Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'dan (ö. 68/687) reyî kötileyen ifadeler rivâyet edilmiştir⁵¹.

46) Abdurrazzâk, VII, 458 (13883).

47) el-Cessâs, IV, 64-65; İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 135; el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 180-182; a.mlf, *Şeraf*, s. 7; es-Serahsî, *Usûl*, II, 121, 132.

48) el-Cessâs, bu ifadenin Hz. Ömer'den sahih bir tarikte gelmediği kanaatindedir. Bkz. el-Cessâs, IV, 64.

49) Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut; h. 1405, 4. bsk., IV, 222. Bu söz İmam Mâlik'e de nispet edilmektedir. Bkz. Ebû Nuaym, VI, 327. en-Nahaî'ye re'yi kötileyen başka ifadeler de nispet edilmektedir. Bkz. Ebû Nuaym, IV, 222-223.

50) Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 360 (2518); ed-Dârimî, *Mukaddime*, 17 (I, 45; no:106).

51) Bkz. ed-Dârimî, *Mukaddime*, 20 (I, 53-56); İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 134-136; el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 180-182; el-Cessâs, IV, 64.

Sahâbeye özellikle Hz. Ömer'e re'y aleyhinde isnad edilen rivâyetlerle ilgili şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: "Re'yi kötöleyen bu kabil rivâyetlerin Ömer gibi re'yi çok kullanan, re'lerinde genellikle musîb olan ve hadîs iksârını şiddetle meneden bir sahâbîden nakledilmiş olması, bunlara ihtiyatlı bakmamızı zaruri kılmaktadır. Çünkü o, Irak medresesinin temeli sayılan Abdullah b. Mes'ûd'un en çok taklit ettiği sahâbîdir ve Hicaz'da bulunmasına rağmen düşünce tarzı Iraklıların düşünce tarzına çok benzemektedir"⁵².

Ahmed Emîn (ö. 1374/1954) ise re'yin medhi ve zemmi yönündeki çelişkili rivâyetleri ehl-i re'y ve ehl-i hadîs gruplarının uydurmasına bağlamaktadır⁵³.

Biz bu değerlendirmelerin problemin çözümüne katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Çünkü birçok tartışmanın yaşandığı, tarafların birbirlerini ağır ithamlarla suçladıkları böyle bir konuda bazı şeyler konunun taraflarına söylettirilmiş olabilir. Bir başka ifadeyle bu konudaki bazı sözler bu şahıslar adına söylenmiş ve onlara nispet edilmiş olabilir. Bizi böyle bir şüpheye, Hz. Peygamber'in hadislerinin yanı sıra sahâbenin ve tâbiûnun sözlerini aktarma konusuna büyük önem veren Musannef'lerde bu bilgilerin çoğunun yer almaması sevk etmiştir. Oysa Musannefler'in yaklaşık üçte ikisi tâbiûn görüşlerinden müteşekkildir. Diğer konulardaki bilgilere yer verip de, re'yle ilgili çok az malzeme nakletmeleri, re'y konusundaki bazı ifadelerin daha sonra ortaya çıkmış olabileceği şüphesini doğurmaktadır.

2- Re'y konusunda kendisinden hem olumlu hem de olumsuz ifade nakledilenlerin, bu olumsuz ifadeleriyle, nassa aykırı re'y ya da nas bulunduğu kullanımları re'yi kasetmiş olabilecekleridir. Bu da re'y konusundaki tezatın nedenleri üzerinde duran alimlerin altını çizdiği önemli hususlardandır.

Özellikle zamanın ilerlemesiyle sınırlı naslarla sınırsız olaylara çözüm bulunamayacağı farkında olan alimler, kıyas yapmanın ya da re'y kullanmanın kaçınılmaz olduğunu gördüklerinden, kıyas ve re'y aleyhine kendilerinden öncekilerden nakledilen sözleri sürekli bu şekilde te'vil yoluna gitmişlerdir⁵⁴. Çünkü onlar bir alimin bu yöntemlere dayanmadan olaylara çözüm bulmasının hayli güç olduğunu farkındaydılar. Bu nedenle re'y konusunda olumlu düşünen alimlerle olumsuz kanaate sahip alimler, bazı şahısların ifadelerini değerlendirme noktasında, fikir ayrılığı yaşamışlardır. Meselâ eş-Şa'bî (ö. 103/721), İbn Kuteybe (ö. 276/889) tarafından Iraklılar arasında re'y ve kıyası en sert biçimde eleştiren kişi olarak gösterilirken⁵⁵, el-Cessâs onu Kûfe fakihlerinin büyük çoğunluğunun kıyas metodunu kendisinden öğrendiği kişi olduğunu şu ifadeleriyle

52) Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, Ankara, 1994, s. 34.

53) Bkz. Emin Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, s. 244-245.

54) Bazı alimler kıyas kelimesinin anlamından hareketle bir çözüm yolu bulmak istemiştir. Nitekim bazı alimler, kıyas kavramının hem sahih hem de fasit kıyası kapsadığına dikkat çekmişler ve selefî fasit kıyası kötülediğini belirtmişlerdir. İbnü'l-Kayyim, I, 133.

55) İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 57, İbn Kuteybe bu iddiasının ardından, Iraklılar arasında bu konulara en yumuşak yaklaşan ise, Mucâhid olduğunu söylemektedir. Bkz. *Te'vil*, a.y.

dile getirmektedir: eş-Şa'bf'nin karşı olduğu kıyas, nassın mübah saydığına haram, haram saydığına da helal kabul eden kıyastır; dolayısıyla onun içtihat ve kıyas hakkındaki görüşü oldukça açıktır. Kûfe fakihlerinin çoğuna kıyası eş-Şa'bf ve arkadaşları öğretmiştir. Hammâd, Hakem, İbn Şubrume ve İbn Ebî Leylâ'nın kıyası caiz gördüklerini nasıl biliyorsak, eş-Şa'bf'nin kıyası kabul ettiğini de öylece biliyoruz⁵⁶.

Bu tutumlarından İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), eş-Şa'bf (19/640-103/721) ile ilgili olarak re'y hakkında isnad edilen ifadeleri, Cessâs'ın ise, onun re'yle verdiği hükümleri ve yaşantısını dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

el-Mâverdi (ö. 450/1058) de, re'yle hüküm verenler hakkında eş-Şa'bf'ye nispet edilen "Allah re'ycilere lanet etsin" sözünü naklettikten sonra, eş-Şa'bf'nin bununla meşrû bir asla dayanmaksızın re'yle hüküm verenleri kastettiğini belirtmiştir⁵⁷.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi İbn Abdilber, tâbiûn ve onları takip eden nesilde nass bulamadıklarında re'y ve kıyasa başvurmalarıyla meşhur olanların bir listesini bölge bölge ayırarak vermiştir. Bu listede re'y ve kıyas muhalifi olarak tanınan eş-Şa'bf gibi alimlerin adları da yer almaktadır. O, yer verdiği bu isimlerin bazılarının kıyas muhalifi olarak görüldüklerinin farkında olduğundan, kıyas karşıtı olduğu söylenenlerin, bir asla dayalı olmayan kıyasa karşı tavrı aldıklarını da eklemektedir⁵⁸.

Ayrıca İbn Abdilber bu yöndeki kanaatlerini, alimlerden yaptığı nakillerle de desteklemektedir. Onun nakilde bulunduğu alimler bu çelişkiyi "Kıyas karşıtı rivâyetler bir asla dayanmayan kıyas ve Allah'ın dîninde zanla söylenen söz hakkındadır. Yoksa kaynaklara dayalı olarak yapılan ve bir şeye benzerinin hükmünü vermek demek olan kıyasın uygulanabileceği konusunda selef arasında olumsuz düşünen hiç kimse yoktur. Zira kıyası kötülediği rivâyet edilen herkesin açıkça sahih kıyasa başvurdukları görülmüştür. Bu türlü salih kıyası reddeden de ya cahildir, yahut ahkâm konusunda selef muhalif olduğunu bilmemektedir" şeklinde yorumlamışlardır⁵⁹.

Bunların dışında da pek çok alim "nassın bulunmadığı yerde ictihad ve istidlâl ile hükme varmak" manasında ki re'yi⁶⁰, hem Iraklı hem de Hicazlı alimlerin kabul ve tatbik ettiği görüşündedir⁶¹.

3- Bazı alimler, re'ye yaklaşım konusunda yaşanan tezaadın muhtemel nedenlerinden birini de olayın gerçek mi yoksa farazi mi olduğuna bağlamışlardır. Nitekim bazı alimlerin gerçek problemlerin çözümünde re'y kullanmayı kabul ederken, farazî meselelerle

56) el-Cessâs, IV, 67.

57) Bkz. el-Mâverdi, I, 582.

58) İbn Abdilber, *Câmi*, II, 61-62.

59) İbn Abdilber, *a.g.e.*, II, 77, 138; Krş. Özen, Şükrü, *İslâm Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci Başlangıçtan Hicri IV. Asrın Ortalarına Kadar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul, 1995, s. 209.

60) İbnu'l-Kayyim bu tür re'yi övülen re'y (makbul re'y) olarak adlandırır ve örnekler verir. Bkz. *I'lâm*, I, 82, 85.

61) İbn Abdilber, *a.g.e.*, II, 60-62; İbnu'l-Kayyim, I, 61-66; Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, İstanbul, 1996, 2. bsk., s. 100.

ilgili olarak re'y yada kıyasa başvurulmasını tasvip etmedikleri nakledilmektedir. Örneğin re'yiyle birçok hüküm veren Mesrûk'tan (ö.63/682) her iki yönde de ifadeler nakledilmektedir⁶². Cessâs, Mesrûk'tan re'y konusunda farklı ifadeler nakledilmesini onun olayın vuku bulup bulmadığına göre tavır belirlemesine bağlamaktadır⁶³.

Yukarıda delilleriyle sunduğumuz muhtemel nedenler re'y-hadis tartışmalarında ortaya çıkan çelişkili bilgileri anlamlandırmada şüphesiz katkı sağlayacaktır. Ancak mezkur nedenler, bu konudaki çelişkili bilgilerin önemli bir kısmını anlamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu konu sadece re'y karşıtı olarak bilinen şahıslarla ilgili değildir. Belki bundan daha önemlisi fikhî alanda re'yi çokça kullandığı herkesçe bilinen bazı alimlerden re'yi kötileyen ifadelerin nakledilmesidir. Bizce bu teorik olarak mümkün değildir. Çünkü bir kişinin hem re'y kullanıp hem de re'y aleyhine ifadeler kullanmış olması makul değildir. O halde hem re'y karşıtı olarak bilinen şahısların bu tutumlarıyla örtüşmeyen sözlerini ve davranışlarını hem de re'y taraftarı olduğu konusunda neredeyse ittifak edilen alimlerin re'ye karşı olumsuz tutumlarını nasıl değerlendirmek gerekir? Konuyla ilgili bilgileri dikkatlice incelediğimizde, bu türlü bilgilerin hangi alanla ilgili olduğunu belirlemeden anlamlandırmamız mümkün değildir. Kısaca alan ayırımı diye isimlendirdiğimiz bu muhtemel neden, re'y taraftarlığı ya da karşıtlığı konusundaki çelişkili bilgileri değerlendirmede diğer etkenlerin bir hayli önüne geçmektedir. Bu yönüyle söz konusu neden, bizce başlı başına incelenmeyi hak edecek kadar önem arz etmektedir.

4- Re'y Karşıtlığında Alan Ayırımı

Bir alim fikhî alanda re'yi ile pek çok hüküm vermişken, yine bu alanda re'yi kullanılmasını kötileyen ifadeler kullanmış olabilir mi? Örneğin, ehl-i re'yin imamı olarak adlandırılan İbrahim en-Nahaî'nin (ö. 96/715) bile re'y ile hüküm vermediği iddia edilmektedir⁶⁴. Eğer en-Nahaî re'ye karşıysa, kaynaklarda ona atfedilen yüzlerce görüşün sahibi kimdir? İbrahim'in fikhî alanda re'y kullanmadığını hiç kimse iddia edemez. Re'yle verilmiş ciltler dolusu hükmün yanında, re'y ve kıyas amelîyesine başvurduğunu ifade eden pek çok sözü de kaynaklardaki yerini almıştır. Öte yandan çok re'y kullandığı için bazılarınca hadis düşmanı bile sayılabiliştir⁶⁵. Re'yle verilmiş fetvalar ona aitse, kendisine nisbet edilen re'yi kötileyici ifadeleri nasıl yorumlamak gerekir? Re'y karşıtları kendi düşüncelerini güçlendirmek için İbrahim en-Nahaî'nin karizmasından yararlanmak istemiş olabilirler. Yani re'yi kötileyen bu ifadeler uydurularak ona nisbet edilmiş olabilir. Bu ihtimal dahilindedir. Öte yandan yukarıda ikinci sırada işaret ettiğimiz muhtemel neden de, yani bir aslı olmayan re'ye karşı olduğu yolundaki düşünce de onunla ilgili çelişkili bilgileri çözecek durumda değildir. Çünkü sadece o değil, ilk dönem İslam alimleri içerisinde nassın olduğu yerde re'y veya kıyas kullanmak isteyen hiç

62) Bkz. ed-Dârimî, Mukaddime, 22 (I, 59, no: 197); el-Cessâs, IV, 65; el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 183.

63) el-Cessâs, IV, 65-66. Olay gerçekleşmeden önce hüküm vermek istemeyen diğer kişilerle ilgili örnekler için bkz. el-Cessâs, ay.

64) Ahmed b. Hanbel, *el-İllel*, II, 360 (2518); ed-Dârimî, Mukaddime, 17 (I, 45; no:106); Ebû Hayseme, Zuheyr b. Harb, *el-İlm*, s. 13; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 222.

65) Ünal, *a.g.e.*, s. 34.

kimse olmamıştır⁶⁶. O halde ona nisbet edilen re'yi kötileyen ifadeler gerçekten kendisine aitse de bu sözlerin mahiyetini sorgulamamız gerekmektedir. Aynı durum el-Hasan el-Basrî, Ömer b. Abdilazîz ve fikhî konularda re'yi ile hüküm veren ancak buna rağmen kendisinden re'yi kötileyici tarzda ifadeler nakledilen diğer alimler için de geçerlidir.

Kaynaklardaki bilgileri incelediğimizde bu alimlerin re'y karşıtı bazı ifadelerinin itikâdî konulardaki re'ye yönelik olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Hatta elimizdeki bazı veriler bu ihtimalin yukarıda zikrettiğimiz diğer muhtemel nedenlerden daha kuvvetli olduğu bile göstermektedir. Çünkü ilk dönem İslam alimleri arasında problemi çözecek düzeyde nas bulunduğu re'yle hüküm vermek için ısrar eden olmadığı gibi, verdiği hükmün nassa aykırı olduğunu öğrenince kararında direnen de olmamıştır. O halde kendi dönemlerinde olmayan, hayali bir durum için bu alimlerin re'ye karşı onca söz sarfetmesi fazla makul gözükmemektedir. Bazı alimlerin re'yi kötileyen ifadelerine baktığımızda, buradaki re'yin fikhî konulardan ziyade kelâmî konularla ilgili olduğu yönünde önemli ipuçlarıyla karşılaşmış bulunmaktayız. Meselâ tâbiûn alimlerinden bazıları, daha çok itikâdî bir muhtevaya sahip olan bid'ati re'yle eşit görmüşlerdir. Bunlar bid'ati sünnetin zıddı anlamında kullandıkları gibi, re'y ve kıyası da sünnetin karşıtı anlamında kullanmışlardır⁶⁷. Bu kullanımlardan, itikadi konulardaki re'yi kastettileri anlaşılmaktadır.

Zaten re'y kavramının anlamlarını incelediğimizde onun fikhî alanla sınırlı olmadığını, itikâdî alanda da kullanıldığını görmekteyiz. Ehl-i re'y tabirinin hem itikâdî hem de fikhî alanda kullanıldığına dikkat çeken İbn Manzûr, "Filan ehl-i re'ydendir" dendiğinde o kimsenin Hâricî görüşleri dile getirdiği ve Hâricî mezhebini kabul ettiği kastedilir" sözleriyle dile getirmiştir⁶⁸.

İbn Manzur "ehl-i re'y" tabirinin itikadi muhtevaya da sahip olduğunu anlatmak için itikâdî fırkalardan sadece Hariciliği örnek olarak vermiş olsa da, söz konusu tabirin bu anlamıyla ilk dönemlerden itibaren kullanıldığını görmekteyiz. Mesela, tâbiûn neslinin en önde gelen alimlerinden İbrahim en-Nahaî, kendi döneminde ortaya çıkan Mürcie'yi bazı görüşlerine katılmadığı için eleştirirken (İyyâkum ve ehle hâza'r-re'yi'l-muhdes ya'nî el-murci'e) "Muhdes re'y ehlinden yani Mürcie'den, sakınımız"⁶⁹ ifadesini kullanmıştır. İbrahim en-Nahaî'nin h. 95 veya 96 tarihinde vefat ettiğini dikkate alırsak bu tabirin hicri birinci asırda da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Buna ilaveten, sahabe döneminden hemen sonra bazı alimlerin fikhî alanda re'y izhar edip tartışmalar yaparken, itikâdî konularda re'y beyan etmekten kaçındıkları, hatta bu konularda akıl yürütmeyi bile tasvip etmedikleri ve tartışmaktan çekindikleri görülmektedir. Dönemin önde gelen alim idarecilerinden Ömer b. Abdilazîz, fikhî konuda

66) Bkz. Ulu, Arif, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 152-164.

67) el-Evzaî, *Siyeru'l-Evzaî*, VII, 368 (*el-Umm*'un içerisinde); Ebû Yûsuf, *er-Red ala Siyeri'l-Evzaî*, tahk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Mısır, ty., s. 131; ed-Dârimî, *Mukaddime*, 22 (I, 59, no: 204); İbn Abdilberri, *Câmi*, II, 137.

68) İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arâb*, XIV, 300; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Haçkalı, s. 64.

69) İbn Sa'd, VI, 273.

alimlerle tartışmalar yapıp bu esnada zaman zaman re'ye başvururken⁷⁰, itikâdi sahada yaygın kullanımı olan "hevâ-ehvâ" ile ilgili bir soru karşısında "bedevînin ve mektep (küttâb) çocuğunun dînini al, gerisini bırak"⁷¹ demesi inanç ile ilgili konularda akıl yürütmeyi doğru karşılamadığını ortaya koymaktadır. Kaderiye gibi itikâdî fırkaların eh-lü'l-ehvâ (hevâ) sayıldığı dikkate alınırsa, onun bu konuda kendisine sorulan soruya karşı tavrı daha iyi anlaşılabilir⁷².

Ömer b. Abdilazîz, kendisinin bir mübtedî değil, bir müttebî olduğunu söylemiştir⁷³. Yine o, bazı valilerine tavsiye amaçlı olarak yazdığı mektupta sünnet kavramını bidatin zıddı anlamında kullanmakta ve onlardan sünnetin olduğu konularda sonradan ortaya çıkarılan şeylerden uzak durmalarını ve sünnete sarılmalarını tavsiye etmektedir⁷⁴. Hatta resmi bir talimatla, bu bidatlerin yok edilmesi ve sünnetlerin diriltilmesini istemiştir⁷⁵.

Ayrıca o bir yandan "dînini tartışmalara odak yapan sık sık görüş değiştirir"⁷⁶ dersen diğer yandan kendisine "insanları bir noktada toplasan" teklifinde bulunan Humeyd'e "Onların ihtilaf etmemeleri beni sevindirmez" karşılığını vermiştir⁷⁷. Yine o yanında pek çok fikhî konunun tartışılmasını istemiş, hatta bu tartışmalara bizzat kendisi de katılmıştır. Fikhî alandaki bu yaklaşımına uygun bir şekilde re'yi ile verdiği pek çok hükme eserlerde sıkça rastlamaktayız. O halde onun başka alandaki bir re'ye karşı çıktığı ihtimali ağırlık kazanmaktadır. Bu da büyük bir ihtimalle itikâdî konulardaki re'ydir.

İbn Sîrîn'in de itikadi konularda tartışmaktan ve re'y ileri sürmekten çok çekindiği görülmektedir. Bir gün adamın biri kendisine kaderden bahsetmeye başlayınca hemen; "Şüphesiz ki Allah adâleti, iyiliği (husûsiyle) akrabaya (muhtaç oldukları şeyleri) vermeyi emreder. Taşkın kötülük(ler)den, münkerden, zulüm ve tecebbürden nehyeder. Size (bu suretle) öğüt verir ki, iyice dinleyip ve anlayıp tutasınız"⁷⁸ meâlindeki Ayet-i Kerîmeyi okumuş, sonra elleri ile kulaklarını kapatarak; "Ya buradan çek git veya ben çıkıp gideceğim" demiştir. Bunun üzerine adam hemen oradan uzaklaştı. Sonra İbn Sîrîn; "Kalbim elimde değildir. Korktum kalbime bir şey üflenir de onu oradan çıkarıp atmaya muktedir olamam. Benim için onun söylediklerini işitmek daha hayırlıdır" dedi⁷⁹.

Aynı şekilde ez-Zuhrî'nin de, Allah'ın Kitabı ve Rasûlünün kelâmı üzerinde münazara edilmez⁸⁰ dediği nakledilmiştir. Kendisine, rivâyet ettiği "Zânî zina ettiği sırada, mü'min olarak zina edemez..." hadîsi hakkında sorulduğu zaman, "İlim Allah'tandır;

70) ed-Dârimî, Mukaddime, (I, 54, no: 164).

71) ed-Dârimî, Mukaddime, 29 (I, 77, no: 312).

72) Özen, s. 194.

73) İbn Sa'd, V, 368.

74) Ömer b. Abdilazîz, *Cemheratu Rasâli'l-Arab fi Usûru'l-Arabiyyeti'z-Zâhire*, (Derleyen: Ahmet Zeki Safvet), Mısır, 1971, İlaveli 2. bsk., II, 300.

75) İbn Sa'd, V, 376.

76) ed-Dârimî, Mukaddime, 29 (I, 77, no: 312); el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 235.

77) ed-Dârimî, Mukaddime, 52 (I, 122, no: 634).

78) 16. en-Nahl, 90.

79) İbn Sa'd, VII, 197.

80) ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, Kahire, h. 1367, V, 142.

Rasûlüne tebliğ, bize teslim olmak düşer. Rasûlullah'tan (s.a.s) gelen hadîsleri geldiği gibi alıp kabul ediniz" demiş ve itikâdî bir konuda konuşmaktan ısrarla kaçınmıştır⁸¹.

Fikhî alanda re'yelerine sıkça başvuran alimlerin re'yin kelâmî alanda kullanılmasına karşı çıkışlarında, itikâdî fırkalara yaklaşımları da etkili olmuştur. Nitekim bazı alimler kendi dönemlerinde ortaya çıkan ve tasvip etmedikleri görüşleri savunan itikâdî fırkalara karşı reaksiyon gösterdikleri, öğrencilerine ve yakınlarına o fırkaların mensuplarıyla görüşmemeyi dahi tavsiye ettikleri rivâyet edilmiştir. Meselâ eş-Şa'bî, içlerinde Hakem b. Utbe el-Kindî (ö.113/731), Hammâd b. Ebî Suleymân ve öğrencilerinin yer aldığı kesime *Erâiyyûn* adını vermiş ve "Şu eraeyteciler mescidi gözümde evimin çöplüğünden daha kötü hale getirdiler"⁸² demiştir. eş-Şa'bî'nin bu denli sert tutumunda Hammâd'ın Mürcie ile alakasının etkili olduğu açıktır. Nitekim onun re'yi ve kıyası kötülemek için kullandığı ifadelerin çoğunu, İbrahim en-Nahaî'nin vefatının ardından Hammâd b. Ebî Suleymân'ın fetvâ makamına gelmesinden sonra söylediği nakledilmektedir⁸³.

İbrahim en-Nehaî'nin de re'ye karşı olumsuz ifadeler kullanmasında, muhtemelen, kendi dönemindeki itikâdî fırkalara karşı olan tutumu etkili olmuştur. Çünkü onun kendi döneminde ortaya çıkan itikâdî fırkalara karşı, özellikle Mürcie'ye yönelttiği yoğun eleştirileri malumdur. Onun hem de ehl-i re'y ifadesini kullanarak Mürcie'ye; (İyyâkum ve ehle hâza'r-re'yi'l-muhdes ya'nî el-murci'e) "Muhdes re'y ehlienden yani Mürcie'den, sakınınız" dediği nakledilmektedir⁸⁴. Görüldüğü gibi o, mürciileri, muhdes re'y ehli olarak nitelendirmektedir. Yine onun mürciiliği bid'at olarak nitelendirdiği ve mürciileri kastederek, "Bunlara, Ehl-i kitabdan daha çok kızıyorum" dediği nakledilmektedir⁸⁵. Ayrıca kötü bir dönemde Kûfe'nin fakihi olduğunu, eğer bir imkanı olsa konuşmak dahi istemediğini söyleyerek durumundan dert yanmaktadır⁸⁶.

Kendisine re'yinle hüküm verme denildiğinde "...bizim re'yimiz onlar için kendi re'yelerinden daha hayırlıdır"⁸⁷ ifadesini kullanan el-Hasan el-Basrî'nin de bazı itikâdî fırkaları kastederek "Ehlu'l-ehvâ ile bir araya gelmeyiniz; onlarla münakaşa etmeyiniz ve onları dinlemeyiniz" dediği rivâyet edilmiştir⁸⁸. Ebû Kılâbe de arkadaşlarına el-Hasan el-Basrî'nin yaptığı benzer uyarıları yapmıştır⁸⁹. Ömer b. Abdilazîz ise o dönemde ehli'l-ehvâ'dan sayılan Kaderiyye'ye itirazlarda bulunduğu nakledilmektedir⁹⁰.

81) Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 369.

82) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 146; İbn Hazm, *el-İhkâm*, VI, 55; el-Hatîb, *el-Fakîh*, I, 184 (el-Hatîb bu rivâyeti bazı lafız farklılıklarıyla nakletmektedir); İbnu'l-Kayyim, I, 258.

83) Bkz. Abdulmecid, Mahmûd, *el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye inde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karni's-Sâlisî'l-Hicrî*, Kahire, 1979, s. 51.

84) İbn Sa'd, VI, 273.

85) İbn Sa'd, VI, 273-274.

86) Bkz. ed-Dârimî, *Mukaddime*, 22 (I, 59, no:202); el-Hatîb, *el-Fakîh*, II, 178.

87) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 60; İbnu'l-Kayyim, *İ'lâm*, I, 65-66.

88) İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 95; Koçyiğit, Talat, *Hadîşçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1989, 4. bsk., s. 253.

89) İbn Sa'd, VII, 184.

90) Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara, 1981, s. 85, 105.

Görüldüğü gibi fikhî alanda re'y kullanmakla meşhur pek çok alimin “Ehlu'l- ehvâ”, “muhtes ehlu'r-re'y” gibi isimlerle isimlendirdikleri fırkaların görüşleri nedeniyle kelâmî alandaki re'ye itiraz etmektedirler. Zaten bu alimlerin büyük çoğunluğu böyle fırkalara karşı mücadele içinde olan kimselerdir.

İlerleyen tarihlerde Mürcie'nin görüşlerini savunan Ebû Hanife'ye karşı ehl-i re'y ithamının en ileri düzeyde yapılması da re'yin itikadi alanla da ilgili olduğu yönünde önemli bir ipucudur.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) de, ehlu'l-hadîs ifadesini sadece çoğunluğunu hadîsçilerin oluşturduğu re'ye karşı olan gruba değil, kelamcılara da mukabil olarak kullanmaktadır. Onun ehl-i hadîs karşısına yerleştirdiği ekoller; Hâricîler, Mutezile, Cebriye, Mürcie ve -onun deyiimiyle- bazı re'yci fikhîçilerdir⁹¹. Bu da onun re'y hadîs tartışmalarının sadece fikhî alanda değil, kelâmî alanda da geçerli gördüğünün bir ifadesidir⁹².

Sonuç

Re'y-hadis tartışmalarında, özellikle kişilerin re'y taraftarlığı ya da karşıtlığıyla ilgili olanlarda, karşılaşılan en ciddi problem birbirleriyle çelişen bilgilerdir. Kişilerle ilgili bu çelişkili bilgileri çözmeden yapılacak değerlendirmelerde bazı yanlış yargılara varılması muhtemeldir. Meselâ, eş-Şa'bî, hemen herkes tarafından, re'ye en sert muhalefet eden ve asla re'y kullanmayan biri olarak kabul edilmektedir. Oysa ilmî faaliyetleri ve verdiği hükümler dikkate alındığında eş-Şa'bî'yi aşırı karşı olanlardan ziyade, re'ye mu'tedil yaklaşanlar arasında göstermek daha doğru olacaktır. Şu halde, araştırılmadan sıkça tekrarlanan bazı bilgilerin gerçekliğinin sorgulanması ve çelişkili malumatların anlamlandırılması hata yapma ihtimalimizi düşürecektir.

Kişiler hakkındaki bilgilerin önemli çelişkiler içermesinde, şüphesiz pek çok neden etkili olmuştur. Özellikle ilk dönemlerle ilgili çelişkili bilgilerin oluşmasında alan ayırımının yapılmayışı etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle, alimlerin re'y karşıtı ifade ya da tutumlarının hangi alanla ilgili olduğunun belirlenmemesi bu alimlerin tamamının fikhî alandaki re'ye karşı çıktıkları gibi bir algılama meydana getirmiştir. Öte yandan fikhî alanda re'y kullandığı herkesçe bilinen bazı alimlerin, kesinlikle re'y kullanmadığı da söylenilmektedir. Söz konusu alimlerin hayatlarının detayları ve verdikleri hükümler incelendiğinde, onların bazılarının fikhî alanda re'y kullanırken, kelâmî konularda re'y kullanılmasına karşı çıktıkları görülmüştür. Özellikle itikâdî fırkaların teşükkül sürecinde dönemin pek çok alimi bu fırkaların bazı görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Bazıları bu fırkaları ehl-i bidat, ehl-i ehvâ gibi isimlerle isimlendirerek tepkilerini gösterirken, fikhî alanda re'y kullandığı herkesçe malum bazı alimler onları “muhtes re'y ehli” tabirini kullanarak nitelemişler ve görüşlerini şiddetle eleştirmişlerdir. Şu halde kişilerin re'ye karşı tutumları incelenirken alan ayırımının yapılması, çelişkili bilgileri anlamlandırılmada şüphesiz önemli bir yere sahiptir.

91) İbn Kuteybe, *Hadîs Müdafası*, s. 58, 77, 124, 135.

92) Haçkalı, s. 66.